

ՆԱԽԱՀԱՅԵՐՆԵՒ ԸՈՒՈՎԱԿԱՆ ՎԵՐՋԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ՏՐԵԳԵՐԻԿ ԿՈՐՏԼԵՆԻՏ
(Նիդեռլանդներ, Լայդենի համալսարան)

1. Ներածություն:

Հայերենի ուշագրավ գծերից մեկը ՆՇԾ հոլովային տարբերությունների ճշգրիտ պահպանումն է՝ շնայած վերջավորությունների հնչույթային ձևավորման մեծ փոփոխություններին: Այս իմաստով Հայկական ՍՍՀ դասական լեզուն նույնիսկ ավելի հին է, քան լիտվերենը, լեհերենը և ռուսերենը, որոնք բոլորից լավ են պահպանել ՆՇԾ հոլովական ձևերը: Ի տարբերություն այս լեզուների՝ հայերենը ենթարկվել էր բառավերջի վանկերի ընդհանուր կրճատման (apocope. այսուհետև՝ վանկատում, վանկասղում իմաստով. — թարգմ.): Հոլովային գործառությունների զարմանալի պահպանումը պատմական լեզվում թելադրում է, որ նախնական համակարգը մնացել էր էականորեն անփոփոխ մինչև այն շրջանը, որը անմիջապես նախորդել է վանկատմանը: Այս հոդվածում ես մտադիր եմ քննել հոլովական վերջավորությունների ձևը այդ փուլում:

Ներկա ուսումնասիրության ժամանակագրական հեռանկարը ուրվագծված էր Ֆիլադելֆիայի հայերենագիտական կոնֆերանսին տրված իմ նպաստում¹: Ստորև բերվող փուլերի համարները համապատասխանում են այնտեղ տրված ժամանակագրությանը: *Լ-ի ծագումը *ս-ից թվագրվում է 5-րդ փուլին, նոր շփականների ծագումը՝ որպես փափկացման արդյունք՝ 10-րդ փուլին, միջձայնային և նախաբաղաձայնային շփականների կորուստը՝ 13-րդ փուլին, վանկարար հնչեղների կորուստը՝ 14-րդ փուլին, վանկատումը՝ 16-րդ փուլին, շփականների կարճեցումը պայթականների՝ 19-րդ փուլին, և բառամիջի ձայնավորի կամ մի քանի հնչյունների կրճատումը (syncope)՝ 22-րդ փուլին: *Օ-ի անցումը ու-ի ընդային բաղաձայնից առաջ, *Օ-ի զարգացումը ու-ի, և ոչ վանկարար վերջնային ընդայինների կորուստը նախորդել են 10-րդ փուլին:

2. Հայցական:

Նզ. հայց. վերջավորության նախավանկատումային ձևն էր *ի-ն՝ ի- հիմքերում, *ու-ն՝ ու և օ- հիմքերում, *ա-ն՝ ա- հիմքերում, և *աև-ը բաղաձայն հիմքերում: Վերջին վերջավորությունը առաջացել է վերադրական ձայնավորի հավելումից՝ հետբաղաձայնային *ն-ից առաջ, 14-րդ փուլում: Նախնական հետձայնավորային *ն-ն ակներևաբար դարձել է նախորդող ձայնավորի մի գիծ և հետագայում կորսվել է 10-րդ փուլից առաջ: Ոչ մի ապացույց չկա Գողելի այն տեսակետի օգտին, թե վերջնային ընդայինը պահպանվել էր ն- հիմքերի

¹ Հայերենագիտական սոաջին միջազգային համաժողովում կարդացված զեկուցում: Անգլերենից թարգմ. Գ. Ա. Պապոյան:

¹ Proceedings (Delmar, 1980), 97 106.

եզ. ուղղ. ձևում՝ նշն *եե *-ում և *օե-ում²; Ինչպես Պեդերսենն է վճռականորեն ապացուցել, ն- հիմքերի եզ. ուղղ. հայց. ձևը ներկայացնում է նախնական հայցականը, և ոչ թե ուղղականը³; նախնական ուղղականը պահպանված էր երէց-ում և մարդիկ-ում: Եզ. ուղղ. ձևի ընդհանրացումը ի-հիմքերում և եզ. հայց. ձևի՝ ն-հիմքերում՝ հետևանք է շեղոք սեռի հետ ձուլման, որը պահպանել է նշն *մե-ի վերջնային ռեզայինը հնչյունական օրենքների համաձայն և կրթք չի ունեցել վերջնային ռեզային Ե-հիմքերում, օր. աղբյուր, օր, հուր:

Հոգն. հայց. վերջավորութային նախավանկատումային ձևը հավանաբար եղել է *-իս՝ ի-հիմքերում, *-ուս՝ ու և օ-հիմքերում, և *-աս՝ ա- և բաղաձայն հիմքերում: Հնարավոր չէ որոշել, թե արդյոք շեղոքները միացե՞լ էին վերջին տիպին այս փուլում:

3. Ուղղակաճ:

Ինչպես Պեդերսենն է մանրամասնորեն ցույց տվել, հայկական հոգն. ուղղ. -f վերջավորությունը նշն հետձայնադին *-S-ի հնչյունական արտացոլումն է՝ Իմ ժամանակագրության մեջ վերջնային *S-ն դարձել է *h-5-րդ փուլում, այնուհետև իս՝ 11-րդ փուլում, և վերջապես *-f 19-րդ փուլում: Սա պրոբլեմ է ստեղծում իգ. և ար. ի-, ու- և օ-հիմքերի եզ. ուղղ. ձևում, որը չի վերջանում Բ-ով: Վերջավորությունը ակնհայտորեն շնչվել է մի քանի ձևաբանական ազդակների միացյալ ճնշման տակ: Մի կողմից, վերջնային բաղաձայնը բնորոշում էր ա-, ն-, և Ե-հիմքերի հոգն. ուղղ. վերջավորությունները, որոնք ունեին զրո վերջավորություն՝ համապատասխան եզակի ձևում, Մյուս կողմից, ար. և իգ. եզ. հայց. ձևը նույնանման էր շեղոք սեռի եզ. ուղղ. հայց. ձևի հետ ի-, ու- և օ-հիմքերում: Ինչպես որ ն- և Ե- հիմքերի դեպքում, եզ. ուղղ. և հայց. ձևերի միջև տարբերության վերացումը հետևանք է քերականական սեռի վերացման⁵: Նման զարգացումը կարող է համեմատվել օ-հիմքերի եզ. ուղղ.-ի՝ եզ. հայց.-ով փոխարինվելու հետ սլավոններենում, որտեղ բարիտոն շեղոքները ձուլվել են արականներին: Հայերենում փոխարինման պատճառակությունը ուժեղացված էր ա-հիմքերի եզ. ուղղ. և հայց. ձևերի ձուլմամբ՝ որպես ոչ վանկարար վերջնային ռեզայինների կորստի հետևանք: Մի երրորդ ազդակ կարող էր լինել *սո ցուցական դերանվան զրո վերջավորությունը, որը պետք է որ պահպանված լիներ, որովհետև նա ծառայել է որպես օրինակ վկայված ցուցական և հարցական դերանունների համար, օր. նոյն, ով:

Գլխավոր առարկությունը, որ կարող է արվել այստեղ պաշտպանվող տեսակետի դեմ՝ որոշչային ածականի հոգն. ուղղ.-ի զրո վերջավորությունն է⁶: Այս առարկությունը հեշտորեն հերքվում է այն ենթադրությամբ, որ ածականը ուներ դերանվանական վերջավորություններ, ինչպես որ գերմանականում, օր. գոթերեն blindai «կույր», հմմտ. dagos «օրեր»: Վանկատումը առաջացրեց վկայված վերջավորությունները: Կարծում եմ, որ նշն եզ. ուղղ. *-S վերջավորությունից ք-ի առաջացման տեսակետի օգտին հավելյալ վկայություն կա հայերենի հոգնակի թվի զարմանալի առատության մեջ, որի աղբյուրը պետք է հավանաբար որոնել բայական գոյականներում, ինչպիսիք են խոսի, ելի:

² An Introduction to the Study of Classical Armenian (Wiesbaden, 1975), 100f.

³ KZ 38 (1905), 216f.

⁴ KZ 38 (1905), 209—227.

⁵ Cf. Ch. de Lamberterie, BSL 74 (1979), 327.

⁶ Cf. A. Meillet, MSL 11 (1900), 382 and 17 (1911), 9.

Այսպիսով, ես հասնում եմ նախավանկատումային վերջավորությունների հետևյալ վերականգնմանը: Եզ. ուղղ. վերջավորությունը *-ի էր i-հիմքերում, *-ու՝ օ, u- և ար. ու իգ. ո-հիմքերում, *-ա՝ a-հիմքերում, և *-օ որոշ դերանվանական ձևերում: Հոգնակի ուղղ. վերջավորությունը *-ուխ էր u- և օ-հիմքերում, *-ախ՝ a-հիմքերում, *-եխ՝ բաղաձայն հիմքերում և, հավանաբար, i-հիմքերում, և *-ե ածականում (տե՛ս ստորև):

4. Սեռակիս:

Հնդիրանականի և հունարենի պես, հայերենը ընդունել է դերանվանական եզ. սեռ. *OSYO վերջավորությունը անվանական օ-հիմքերում: Սա կարող էր լինել մի բարբառային հնդեվրոպական նորաբանություն: Վերջնային -S-ի բացակայությունը այս վերջավորությունից, իմ կարծիքով, կաղապար կազմեց i-հիմքերում *-IOS, u-հիմքերում՝ *-UOS, և բաղաձայն հիմքերում՝ *-OS վերջավորություններից վերջնային բաղաձայնի նմանատիպ շնջման համար: Ա-հիմքերի -ի վերջավորությունը ամենայն հավանականությամբ ներկայացնում է նշծ *-iHos-ը⁷: Իա-հիմքերը ըստ երևույթին ընդունել են իո-հիմքերի վերջավորությունը արդեն վանկատումից առաջ՝ որպեսզի վերացվի ի- և ա-հիմքերի հետ համանունությունը: *-yos վերջավորությունը ակներևաբար պահպանված է գիւղ-ի գեղջ ձևում և տիւի տարեջեան ձևում (երկրորդական -եան-ով): Կիև-ի կնոջ ձևը, հավանաբար, նույն վերջավորությամբ եզ. սեռ. կիևո-ի նախավանկատումային ծավալումն է: Հետաքրքիր է, թե արդյոք մի-ի եզ. սեռ. միոյ և միոջ ձևերի համակեցությունը ավելի վաղ սեռային տարբերակման մեացորդ է՝ -օյ-ը և օջ-ը ներկայացնելով համապատասխանաբար ար. և իգ. վերջավորությունները: Այս ըմբռնմամբ, վերջնային -ջ-ի ծայրագույն աղբյուրը ի- հիմքի բառակազմական նախաձայնային *-y ձևն էր, որը հաճախադեպ էր իգական գոյականներում: Այսպիսով, ես հասնում եմ եզ. սեռ.-ի վերջավորության նախավանկատումային ձևի հետևյալ վերականգնմանը. *-ոյո՝ օ-հիմքերում, *-իոյո՝ իո- և իա-հիմքերում, *-ի(յ)ո՝ ի- և ա- հիմքերում, *-ուտ կամ *-ույո՝ ու-հիմքերում, և *-ո՝ բաղաձայն հիմքերում:

Հոգն. սեռ. -ց վերջավորությունը ներկայացնում է նշծ *-skom-ը, որի նախավանկատումային ձայնավորությունը պահպանված է նոյն-ի նոցուն ձևվում⁸: նույն ձայնավորը գտնում ենք ու-ի սեռ. ուրուլ ձևում, որը պետք է որ *-րու-ից սերի: Այսպես, ես վերականգնում եմ *-ցու-ն որպես մինչվանկատումային կանոնավոր վերջավորությունը և *-րու-ն որոշ դերանվանական ձևերում, օր. մեհ-ի սեռականում՝ մեհ, հմմտ. լատիներեն nostrum:

5. Ներգոյական:

Գլխավոր հիմնահարցը, որ ծագում է եզ. ներգ. ձևերի հետ կապված, հետևյալն է. ինչու՞ է իա-հիմքերի վերջավորությունը տարբերվում է -ա-, օ- և իո- հիմքերի վերջավորություններից: Դա թեքման միակ դասն է, որտեղ եզ. ներգ. վերջավորությունը տարբերվում է և՛ տրականի, և՛ հայցականի վերջավորությունից: Քանի որ նշծ եզ. ներգ.-ի *i վերջավորությունը անկասկածորեն կձուլվեր եզ. տրակ.-ի *-ei վերջավորության հետ՝ որպես վանկատման արդյունք, մենք պետք է սկսենք ծավալված զրո վերջավորությունից, որպեսզի բացատրենք իա- հիմքերի եզ. ներգ. ձևը: Արդարև, զրո վերջավորություն կա վերայական եզ. ներգ.՝ vrki-ում, որը համեմատության համար ամենահավա-

⁷ Cf. Ch. de Lamberterie, BSL 74 (1979), 328.

⁸ Cf. KZ 38 (1905), 237 and Lingua 45 (1978), 295.

նական թեկնածուն է: Պջ վերջավորության սովորական կապը հուն. —othi—ի հետ հանդիպում է Չ ճակատագրական առարկությունների: Առաջին, մեծապես անհավանական է, որ օ—հիմքերի մակբայական ածանցյալը ճշգրիտ կերպով պահպանված լինի իա— հիմքերի հարացույցում: Երկրորդ՝ այդ կապը պահանջում է նոր վերջավորության լրացուցիչ ընդարձակում մի հավելյալ ձայնավորով, որը հետագայում կորսվել է որպես վանկատման արդյունք: Իմ կարծիքով վերջավորությունը ստեղծված էր եզ. սեռ. —ոջ վերջավորության նմանությունամբ, որից և նա հավանաբար տարբերվել է կրճատված ձայնավորով: Եթե իմ ենթադրությունը եզ. սեռ. միոյ և միոջ—ի մասին ճիշտ է, ապա մենք կարող ենք ենթադրել, որ եզ. ներգ. միում և միոջ—ը ցուցադրում են ար. և իգ. դերանվանական վերջավորությունները: Այսպես, ես փորձառական կերպով վերականգնում եմ նախավանկատումային հետևյալ եզ. ներգ. վերջավորությունները. *—ի(յ)ի՝ ի— և ա— հիմքերում, *—ու(յ)ի՝ ու— հիմքերում, *—ե՝ ո— հիմքերում (տե՛ս ստորև), *—ի՝ բաղաձայն հիմքերում, և վերջապես *—ումի և *—ոջի՝ դերանվանական ձևերում: —Ոջի—ի մուծումը անվանական իա— հիմքերի հարացույցի մեջ՝ պետք է որ նախընթաց լիներ եզ. սեռ. *—օյո վերջավորության ընդհանրացմանը:

Ներգ. հոգն. —ս վերջավորությունը ներկայացնում է նշծ *—su վերջավորությունը, որը ըստ երևույթին պահպանված էր բաղաձայն հիմքերում ընդհուպ մինչև վանկատումը: Չայնավորից հետո *ս—ն կորսվել էր և ձայնավորների հաջորդությունը ենթարկվել էր սղման, հմմտ. քոյր *swesor—ից, հոգն. քորք *swesores—ից, և բոկ *bhoso—ից: Քանի որ հիմքի ձայնավորը սղվել էր հոգն. ներգ. ձևում, վերջավորությունը պետք է որ վերականգնված լիներ վանկատումից հետո: Վերջավորության նախավանկատումային ձևը կարող էր լինել *—ոյու՝ օ—հիմքերում, *—ու՝ ու—հիմքերում և հավանաբար ի—հիմքերում, թերևս *—ո՝ *աու—ից՝ ա—հիմքերում: Հնարավոր է, որ *—սու վերջավորությունը փոխարինել է *—ու—ին՝ ի— և ու— հիմքերում արդեն վանկատումից առաջ, բայց այդ դեպքում հիմքի ձայնավորի բացակայությունը՝ հույվական վերջավորությունից առաջ զարմանալի կլիներ:

6. Գործիական:

Վերջավորությունները կարող են սերել նշծ *—bhi—ից, որը ընդունել է մի հավելյալ *—s հոգնակիում: Նախավանկատումային վերջավորություններն էին եզ. *—բի և հոգ. *—բիխ բաղաձայնից հետո, և նույն վերջավորությունները՝ *բ—ի փոխարեն *—վ(ս)—ով՝ ձայնավորից հետո: նշծ *bh—ի բացակայությունը հայտնի հոգն. տրականի և բացառականի վերջավորություններից հզոր նշան է այն բանի, որ այս բաղաձայնը սկզբնապես սահմանափակված էր գործիական հոլովով, որովհետև այսպիսի զանազանիչ հույվական ցուցիչը հազիվ թե ջնջված լիներ մի լեզվում, որը այնքան լավ է պահպանում նշծ հոլովային տարբերությունները: Այս տեսակետը ամրապնդվում է գոթական —ba—ով մակբայներով, որոնք ներկայացնում են ավելի վաղ գործիական ձևեր: նշծ օ— հիմքերի հոգն. գործ. *ois վերջավորությունը, որը սովորաբար տեղի էր տալիս նախավանկատումային *—եխ ձևին (տե՛ս ստորև), կարող էր ջնջված լինել ուզած փուլում վանկատումից առաջ կամ հետո:

7. Տրական:

Ու—ի տր. ումեֆ ձևը ցույց է տալիս, որ նշծ *—oi—ը առաջացրել է *—e վանկատումից առաջ, հմմտ. վեդայական ja'smai: Նույնը կարելի է ենթադրել *—օյ—ի համար՝ ուրեֆ—ի նկատմամբ, որը ակներևաբար նույն հիմքի ներգ. ձևն

է, ինչպես քէ-ի սեռ. արուէ-ը⁹: Ամենայն հավանականությունը, բոլոր վերջ-
նաչին ի երկբարբառները ձուլվել են *-ե-ին մինչ նրանց վանկատվելը: Եթե սա
ճիշտ է, նախավանկատումային եզ. տրակ. վերջավորությունը *-ե էր թեքման
բոլոր դեպքերում: Հավանական չէ, որ վերջնային *էյ-ը տեղի է տվել *-ի-ին
վանկատումից առաջ, որովհետև այդ դեպքում եզ. տր. և ներգ. ձևերը կձուլ-
վեին թեքման բոլոր ձևերում: Իրավ, ես կարծում եմ, որ *-օյ-ի և *-օյ-ի ձու-
լումը օ-հիմքերում սկիզբ է դրել նմանատիպ եզ. տր. *oye վերջավորության՝
տարբերելու համար այն եզ. ներգ. վերջավորությունից:

ՆՆԾ հոգն. տր. վերջավորությունը *-mus էր գերմանական, բալթիական և
սլավոնական վկայության համաձայն¹⁰: Այս վերականգնումը պաշտպանվում
է հայկական նյութով, որովհետև *մ-ն կորսված էր *-ու-ից առաջ այս լեզվում,
այնպես որ վերջավորության նախավանկատումային ակնկալված ձևը կլիներ
*-ույ¹¹: Այդ ձևը ակներևաբար փոխարինվել էր հոգն. սեռ. վերջավորությամբ:
Հնդիրանականում և իտալա-կելտականում դա վերաձևված էր հոգն. գործ.-ի
վերջավորության հիմքի վրա: Հնաբալոր է, որ հունական դերանունների ն-ին
հոգն. *nsme և Ջ-րդ հոգն. *usme-ն, որոնք վկայվում են էոլիական հայց.
*a'mme և u'mme-ում, պետք է որ սերեն տրականի ձևերից, հմմտ. վեդայա-
կան հայց. asma'n, yusma'n.

Ճ. Բացառական:

Ինչպես Պեդերսենն է ցույց տվել, եզ. բացառ. -է վերջավորությունը ծա-
գել է էնկլիտիկ մասնիկից, գուցե ՆՆԾ *eti-ից, որը ավելացվել էր եզ. ներգ.
ձևին վանկատումից հետո՝ որպեսզի վերացվի երկու հոլովական վերջավորու-
թյունների համանունությունը¹²: Ես եզրակացնում եմ, որ համանունությունը
վանկատման արդյունք է: օ-հիմքերում՝ ակնկալված նախավանկատումային
*-ու վերջավորությունը, որը զարգացել էր ՆՆԾ *-ծմ-ից, ըստ երևույթին փո-
խարինվել էր *-ույու-ով եզ. սեռ. և տր. վերջավորությունների հիմքի վրա:
Նմանատիպ այս զարգացումը հատկապես լավ էր պատճառարկված, եթե
թեքման մյուս դասերը ընդունել էին *-ու վերջավորությունը այդ ժամանակ:
Այստեղ զարգացրած տեսությունը երկու պատճառներով ավելի գրավիչ է, քան
այն երկընտրական տեսակետը, որ օ-հիմքերի եզ. բաց. վերջավորությունը
փոխարինվել էր եզ. սեռ. վերջավորությամբ վանկատումից առաջ: Առաջին,
պարզ չէր լինի, թե ինչու երկու հոլովները լրիվ չեն ձուլվել, ինչպես հունարե-
նում և բալթիկ-սլավոնականում, որովհետև նրանք զատորոշված չէին թեքման
մյուս դասերում: Երկրորդ, բացառականը չի կարող ծագել սեռականից ա- և
ի-հիմքերում, որտեղ հիմքի ձայնավորը բացակայում է պատմական վերջա-
վորությունից առաջ, օր. ամ, բան, եզ. սեռ. ամի, բանի, եզ. բաց. ամէ, բանէ,
եզ. գործ. ամաւ, բանի¹³: Կարծում եմ, որ այստեղ նորից, ինչպես իա-հիմքե-
րի հարացույցի -ու վերջավորության բացատրության ժամանակ, մենք պետք
է սկսենք նախավանկատումային եզ. ներգ. *-ի վերջավորությունից, որը հա-
մապատասխանում է վեդայական vṛkī-ին: Այս վերջավորությունը ակնհայտ-

⁹ Cf. KZ 38 (1905), 235—237.

¹⁰ Հին վերին գերմաներենի tagum-ը պահանջում է *-mus, և ոչ թե mos, որը կառաջա-
ներ *tagam.

¹¹ Cf. Annual of Armenian Linguistics 2 (1981), 30.

¹² KZ 38 (1905), 221f.

¹³ Cf. Godel o. c., 106 top.

րեն ծառայել է որպէս կաղապար եզ. բաց. միավանկ վերջավորութեան ստեղծման համար ա-հիմքերի հարացույցում, հնարավոր է՝ նաև *ու-ի, որը կորսվել էր վանկատման հետևանքով:

ՆշՆ հոգն. բաց. վերջավորութեան վերականգնումը խնդրական է: Տրականի հետ ձուլումը հնդիրանականում, իտալա-կելտականում ու գերմանականում, և սեռականի հետ՝ բալթիկ-սլավոնականում, հայերենում ու հունարենում հուշում է, որ նախնական հոգն. բաց. վերջավորութիւնը չէր պարունակում ոչ *-bh-, ոչ -m- և ենթակա էր փոխարինման ավելի զատորոշիչ վերջավորութեամբ: Ես վերականգնում եմ ՆշՆ *-ios-ը: Գործիականի ազդեցութեան տակ այդ վերջավորութիւնը փոխարինվել էր *-bhyos-ով՝ հնդիրանականում և *-bhos-ով իտալա կելտականում, մինչդեռ այն ընդունել է տրականից *-m-ն՝ գերմանականում: Իմ կարծիքով, հայերենը պահպանել է ՆշՆ *-ios վերջավորութեան մի զարմանալի հետք դերանվանական 1-ին հոգն. մէջ և 2-րդ հոգն. ձևերում, որտեղ ջ-ն շարունակում է ավելի նախնական *y-ն: Սրանք միակ ձևերն են հստակ հոգն. բաց. վերջավորութեամբ հայերենում, հմմտ. 1-ին եզ. ինէն, 2-րդ եզ. քէն: Նրանք չեն կարող համեմատվել -ոջ-ով հոլովական ձևերի հետ, որոնք սահմանափակվում են եզակիով: Ինէն ձևը, հնարավոր է, ներկայացնում է ավելի վաղ *իմէն-ը, որը կարող է նույնացվել զոթական ik-ի (ես) սեռ. meina-ի հետ¹⁴, Ուստի, հայերենը ներկայացնում է մի կարևոր օղակ ՆշՆ հոգն. բաց. վերջավորութեան վերականգնման մեջ:

9. Սեռ:

Մի շարք հեղինակներ նկատել են, որ ՆշՆ սեռային զատորոշման կորուստը հայերենում, կարծես թե, հակասութեան մեջ է հոլովական տարբերութիւնների ճշգրիտ պահպանման հետ: Ինչպես Միչեն է մատնանշել, քերականական սեռի կորուստը իրականում ածականի սեռային համաձայնութեան կորուստն է¹⁵: Ես վերևում փաստել եմ, որ շեղոքը ձուլվել է արականի հետ վանկատումից առաջ, առնվազն եզակիում: Որոշչային ածականի հոգն. ուղղ. զրո վերջավորութիւնը բխում է արակ. *ոյ-ից և իզ. *այ-ից, որոնք միաձուլվել են *-է-ի վանկատումից առաջ: Ա- և իա- հիմքերը ընդունել են մի շարք հոլովային վերջավորութիւններ ի- և իո- հիմքերից, համապատասխանաբար: Որպես այս զարգացումների արդյունք, քերականական սեռի կարևորութիւնը մեծապես նվազեցված էր արդեն վանկատումից առաջ: Երբ վերջին վանկի ձայնավորը կորսված էր, սեռային զատորոշումը դուրս էր հանված ուղղ. և հայց. ձևերից, և հետագայում մյուս հոլովներից: Ես վերևում այն միտքն եմ արտահայտել, որ ավելի վաղ սեռային զատորոշման մի հետք է պահպանվել մի-ի թեք հոլովներում՝ եզ. սեռ. միոյ, միոջ, եզ. տր. և ներգ. միում, միոջ:

10. Ամփոփում:

Ներկայացված նկատառումների հիման վրա ես հասնում եմ նախալականատումային վերջավորութիւնների հետևյալ փորձնական վերականգնմանը.

¹⁴ Cf. KZ 38 (1905), 226.

¹⁵ MSL 11 (1900), 382.

<i>ծգ.</i> <i>ուղղ.</i>	-u, -a, -i, -o, -∅:	<i>հոգի.</i>	-ux, -ax, -ex, -e, -a:
<i>սեռ.</i>	o/i/u(y)o, -o, -(o)jo-ru:		-(o/a/i/u) e ^c u, -ru:
<i>տր.</i>	o/i/u(y)e, -(um)e, -(o)je:		-(o/a/i/u) e ^c u, -u(x):
<i>հայց.</i>	-u, -a, -i, -ap, -∅:		-us, -as, -is, -a:
<i>բաց.</i>	-o/i/u(y)u, -u, -(o)ju:		-(o/a/i/u)c u, -jo(x):
<i>զործ.</i>	-o/a/i/uwi, -bi:		-o/a/i/wuix, -bix:
<i>հերգ.</i>	-e, -i/u(y)i, -(um)i, -(o)ji:		-(oy)u, -o, -su:

Ф. КОРТЛЕНДТ (Лейден, Нидерланды) — Падежные окончания протоармянского языка. — Данная работа нидерландского ученого в качестве доклада была прочитана в сентябре 1982 года на состоявшейся в Ереване международной научной конференции по арменоведению. Автор пришел к убедительным выводам относительно периода, предшествующего редукции конечных слогов. Одной из важных особенностей армянского языка он считает сохранение в неизменности падежных различий праиндоевропейского языка, несмотря на большие изменения в фонемном составе окончаний. В этом смысле классический язык Армянской ССР даже более архаичен, чем литовский, польский и русский, в которых лучше всего сохранились падежные формы праиндоевропейского языка. В отличие от этих языков, в армянском конечные слоги подверглись общей редукции. Удивительная устойчивость падежных функций в древнейшем языке подсказывает, что первоначальная система оставалась в основе своей неизменной вплоть до периода, непосредственно предшествующего редукции конечных слогов.